

Kazak Hanı Ebü'l-Hayr Han'ın Ruslara Yönelik Resmî Mektuplarının Dili

The Language of the Official Letters of Kazakh Khan Abu'l-hayr to the Russians

Umit KYDYRBAYEVA¹ , Nazym SHUINSHINA META²

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Umit Kydyrbayeva (PhD),
A. Mickiewicz University, Institute of Oriental
Studies, Poznan, Poland
E-posta: umikydy@amu.edu.pl
ORCID: 0000-0001-9191-7364

²Nazym Shuinshina Meta (Lecturer),

Al-Farabi Kazakh National
University, Faculty of Oriental Studies,
Kazakhstan
E-posta: nazymshuinshina@gmail.com
ORCID: 0000-0002-3751-9987

Başvuru/Submitted: 28.09.2022

Revizyon Talebi/Revision Requested:
16.11.2022

Son Revizyon/Last Revision Received:
12.12.2022

Kabul/Accepted: 09.12.2022

Atıf/Citation: Kydyrbayeva, Umit., & Shuinshina
Meta, Nazym. "Kazak Hanı Ebü'l-Hayr Han'ın
Ruslara yönelik resmî mektuplarının dili."
Türkiyat Mecmuası-Journal of Turkology 32, 2
(2022): 737-750.
<https://doi.org/10.26650/iuturkiyat.1181137>

öz

Bir ülkenin geçmiş tarihini, dilini ve manevî değerleri ile sosyal durumunu araştırmak için yazılı eserlerin yeri çok önemlidir. Kazak halkının tarihine büyük katkıda bulunan el yazılarından biri XVII-XIX.yüzyıllardaki Hanlık devirde yazılmış resmî mektuplardır. Kazak Hanları tarafından yazılmış resmî mektupların içeriği de değişik olmaktadır. Bunlardan 1732 yılından itibaren Kazak hanları ile sultanları tarafından çoğunlukla komşu devlet yöneticileri ve temsilcilerine gönderilen mektupların asıl nüshâsı Kazakistan ile Rusya arşivlerinin nadir eserler bölümünde korunmuştur. Bu mektupların çoğu arz, dilekçe, bildiri ve beyanname türünde kaleme alınmıştır.

Makalede Küçük Cüz Hanı Ebü'l-Hayr Han'ın Rus kraliçesi ile Kazak topraklarındaki Rus Çarlığı'nın temsilcilerine yolladığı resmî mektupların dil özellikleri incelenmiştir. Açıklanan dil özellikleri üzerinde durularak, günümüz Kazakça'daki benzerlikleri ile farklılıkları karşılaştırılmıştır. Bununla birlikte yazı imlâsı, sesbilgisi, kelime bilgisi ve şekil bilgisi açısından tespit edilmiş bazı özelliklere değinilmiştir.

Sonuç olarak, araştırma makalesinin amacı Kazakça'nın tarihi gelişmesini inceleyerek XVIII. yüzyıldaki resmî yazılarda rastlanan dil özelliklerini tespit etmektir.

Anahtar kelimeler: Resmî Mektuplar, Kazak Hanları, Kazakça Dilbilgisi, Ebü'l-Hayr Han, Çağatayca

ABSTRACT

Written works are critical for researching a country's past history, language, moral values, and social status. The official letters written during the Khanate dynasty of the 17th-19th centuries are one set of manuscripts that have made significant contributions to the history of the Kazakh people. The content of the Kazakh Khans' official letters also differ. Since 1732, original copies of the letters the Kazakh Khans and sultans sent to neighboring state administrators and representatives have been preserved in the rare works section of Kazakhstan and Russia's archives, with the majority of these letters taking the form of submissions, petitions, and declarations.

This article examines the language characteristics of the official letters sent by the Lesser Zhuz Han Ebü'l-hayr to the Russian queen and Russian tsardom

representatives in Kazakh lands. The article compares the similarities and differences with today's Kazakh language by focusing on the language features and explaining them distinctly. Furthermore, the article mentions some features that were determined with regard to spelling, phonology, vocabulary, and morphology. As a result, the purpose of this research article has been to investigate the historical development of the Kazakh language in the 18th century with the goal of identifying the language features found in official correspondence from the 19th century.

Keywords: Official Letters, Kazakh Khans, Kazakh Grammar, Ebu'l-Hayır Khan, Chagatai

EXTENDED ABSTRACT

Written works are critical for researching a country's past history, language, moral values, and social status. The official letters written during the Khanate period in the 17th-19th centuries are one set of manuscripts that have made significant contributions to the history of the Kazakh people. The content of the Kazakh Khans' official letters also differ. Since 1732, original copies of the letters sent by the Kazakh Khans and sultans to neighboring state administrators and representatives have been preserved in the rare works section of Kazakhstan and Russia's archives, with the majority of these letters taking the form of submissions, petitions, and declarations.

Investigating and clarifying the official letters that are regarded as some of the most important and valuable aspects of the Kazakh written heritage play an important role in examining the development of the Kazakh written language. Furthermore, the official correspondence of Kazakh Khans at various times has been studied primarily in terms of history. Language characteristics, however, have yet to be mentioned. These official letters reflect Kazakhstan's relations with neighboring countries, with one of these being the official letters written to the Russian Tsarist and Russian representatives in Kazakh lands by Ebü'l-hayır Han, who ruled in Küçük Juz from 1710 to 1748.

The official writings depicting the main phonetic features of historical Kipchak and Chagatai languages have been explained to be made up of both Kipchak and Chagatai elements. This demonstrates that Chagatai was widely used as a common written language in Central Asia at the time. However, the common Chagatai language, despite being used as a written language, was not widely spoken in daily life. As a result, the variety of uses of a word in written letters can be interpreted as an indicator of the differences between written and spoken language. Furthermore, the use of fixed epithets is notable in the introductory section, which is considered a stylistic feature of the letters, as well as the idioms used in the main section to express thoughts without hiding them. Stereotypes used in today's Kazakh spoken language can also be found in the content of the official letters.

As a result, Arabic, Persian, and Russian words appear more frequently in Ebü'l-hayır Han's letters, as do fixed epithets and praises to God. Features also occur such as spelling mistakes and foreign words being written using Turkish phonetic rules.

This article has examined language characteristics of the official letters sent by the Lesser Zhuz Han Ebü'l-hayr to the Russian queen and Russian tsardom representatives in Kazakh lands. The similarities with and differences from today's Kazakh language have been compared by focusing on language features and explaining them distinctly. Furthermore, the article also mentions some features that are determined by means of spelling, phonology, vocabulary, and morphology.

Giriş

Kazakların bir halk olarak oluşmasından sonraki dönemlerinde, yazılı edebi dilin araştırılmasında önemli yer alan belgelerden biri resmî mektuplardır. Bu belgeler, milletin devlet olarak oluşması ve yaşadığı dönemlerdeki hanlar ile sultanlar tarafından yazılmış resmî belge olarak bulunur. Bu çalışmada araştırma konusu olarak özellikle XVIII ve XIX. yüzyıllara ait resmî yazılar ele alınmış ve yazışmaların araştırılması ilk olarak XX. yüzyılın ikinci yarısında başlamıştır. Bu çalışmalardan biri M.P.Vyatkin'in "Qazaq SSR tarixi boyınşa materialdar" [Kazak SSC tarihi ile ilgili materyaller] konulu eserinin 3. Cildinde resmî mektupların tarihî önemi ve yazı üslûbu, dil özellikleri hakkında bilgi verilmiştir¹.

Genel olarak, resmî mektuplar yazım ve anlamı yönünden ve kendine ait özellikleriyle kapsamlı bir araştırmayı gerektiren edebi miraslardan biridir. Mektupların aracılığıyla ülkenin yaşam ve sosyal ihtiyaçlarını, geleneklerini, devletin siyasî ve toplumsal meselelerini, komşu devletlerle diplomatik ilişkileri ile ilgili ayrıntılı bilgi elde edilebilir. Bu tarz mektuplardan biri Kazak Hanlarının resmî mektupları olarak adlandırdığımız ve çoğunlukla XVIII. yüzyılın ilk yarısındaki Kazak topraklarının yavaş yavaş Rusların himâyesi altına girmesiyle birlikte o dönemdeki siyasî ve sosyal durumları yansıtan yazışmalardır. Bu yazışmalardan biri Kazak Hanlığı döneminin kırılma noktası olan dönemlerde, yani XVIII.yüzyılın ilk yarısında yönetim kuran Küçük Cüz Hanı Ebü'l-Hayır Han'ın yazışmalarıdır. Böylece Kazak Halkının Rus Çarlığının himâyesi altına girmesi Ebü'l-Hayır zamanında başlayıp, sonraki dönemlerde Kazak topraklarında Rus Çarlığının yönetimi gittikçe genişleyip köklemiştir.

Ebü'l-Hayır'ın Rus kraliçeleri ve temsilcilerine yazdığı çoğu resmî mektuplarının orijinal nüshası Kazakistan ile Rusya'nın nadir eserler bölümündeki arşivlerde korunmuştur. Bununla birlikte, 2014 yılında Erofeeva İ.V. tarafından yayınlanmış olan 'Epistolarynoye naslediye kazakhskoy pravayashchey elity 1675-1821 godov / Sbornik istoricheskikh dokumentov v dvukh tomakh' adlı kapsamlı çalışmasının 1.Cildinde Ebü'l-Hayır Han'ın otuza yakın resmî mektuplarının orijinal nüshası verilmiştir².

Kazakistan'da İ. Kenesbayev, B. Abilkasımov, R. Sızdıkova, N. Uali ve G.Mamırbekova gibi dilbilimciler resmî yazıları araştırarak onların dil özellikleriyle ilgili görüşlerini kendi çalışmalarında yansıtmıştır.

Araştırma makalesinin amacı ve hedefi Ebü'l-Hayır Han zamanındaki Arap alfabesiyle yazılmış olan resmî mektupların dil özelliklerini belirlemek ve analize etmektir.

Araştırma Yöntemi

Araştırma makalesinde orijinal metin analizi ile ilgili Kazakistan ve yabancı ülkelerin araştırmacılarının çalışmaları değerlendirilerek ve karşılaştırılarak elde edilen incelenmiş kaynaklar belli bir sisteme göre düzenlenmiştir. Bunlardan Ebü'l-Hayır Han'a ait yazışmaların

1 Vyatkin, M., *Qazaq SSR tarixi boyınşa materialdar /1741-1751/*, 3.Cilt, Almatı. 1940.

2 Erofeeva, I., *Epistolarynoye naslediye kazakhskoy pravayashchey elity 1675-1821 godov / Sbornik istoricheskikh dokumentov v dvukh tomakh*, 1.Cilt, Almaty: Abdı. 2014.

el yazısı ve transkripsiyonu tarihi ve karşılaştırmalı, karşılaştırmalı ve tarihi yöntemlerle incelenerek mektupların yazım ve dil özellikleri açıklığa kavuşturulmuştur.

Bulgu ve Tartışma

Arap yazısına dayanmış bu resmî mektuplar genellikle Çağatay devrindeki Türk dili unsurlarının üstünlüğünü korumuştur. Elbette, Kıpçakça'ya ait ses özellikleri de yer almıştır. Ancak bu mektupların dilsel ve yapısal özelliklerine göre M.P. Vyatkin, belgelerin hanlar ile sultanların kendi elleriyle değil, Tatar mollaları tarafından yazıldığını öne sürerek bu durumun mektubun yazı üslubuna ve diline doğrudan etkilediğini vurgulamıştır³. Daha bir çalışmada S.K. Kenesbayev: “Tatarca unsurlar daha çok, Kazakça'ya ait unsurlar daha az...” Demek ki bu dil Kazak halkı arasında tamamen anlaşılıyor⁴ diyerek mektuplardaki Çağatayca, Tatarca, Arapça ve Farsça unsurların üstünlüğünü ifade etmiştir. Buna rağmen Hanlık devrinde yazılmış resmî mektuplardan Kazak edebi diline ait özellikler de rastlanabilir.

O dönemdeki yazışmalarda Orta Asya edebi dil geleneği yeterince kalıplaşarak kurallı bir şekilde kullanılmaya başlamıştır. Bu şekilde gelişen yazım kuralları yazı dilinin kelime bilgisi, morfolojik özellikleri ve cümle yapısına yansımıştır⁵.

Mektupların orijinal metin ve transkripsiyon çalışmalarını karşılaştırmada karşımıza çıkan özelliklerden biri imlâ hatalarının yeterince çok yer almasıdır. Bu tür hatalar, özellikle Arapça, Farsça ve Rusça'dan kopyalanmış kelimelerde rastlanmıştır. Örneğin: عدول ‘*adül*, راحملو *rahmlu*, زييان *ziyān*, تاقير *teğayyur*, جواز *cevzā* vb. gibi kelimeler Arapça ve Farsça'nın yazı imlâsına uymamıştır. Ayrıca, bazı eş anlamlı kelimelerin yazılışının farklı biçimde yer aldığı görülebilir. Mektuplarda bulunan imlâ hatalarının, özellikle Arapça ve Farsça kökenli kelimelerin yanlış yazılışını o dönemlerdeki Han ve Sultanların özel katiplerinin okuryazarlığına da bağlı olduğunu göz ardı edemeyiz. Daha göze çarpan özelliklerden biri, resmî yazışmalarda günümüz Kazakça'daki konuşma dilinde sık kullandığımız deyimlerin yer almasıdır. Böylece araştırma sırasında, söz konusu mektuplardan alınan örneklere dayanılarak yukarıda gösterilen dil özellikleri ayrıntılı bir şekilde aşağıdaki gibi incelenmiştir.

Mektuplarda rastlanan imlâ hatalarının biri eş anlamlı ve benzer sözlerin yazım değişikliğine uğramasıdır. Hatta özel isimlerde, kişi adlarının yazılışında farklı şekilleri rastlayabiliriz. Örneğin, Ulu Cüz Hanı Colbarıs Han'ın ismi *yolbaruś*, *ilparus*, *colbarıs*, *colbarus* gibi farklı şekilde yazılmıştır.

İmlâ hatalarını incelemede özellikle, kelime kökünden sonra eklenen yapımların eklerinde Türkçedeki ses uyumu korunmamıştır. Tabi bazı kelimelerin yazılışında Çağatayca dil özelliklerinin de korunduğunu ve Arapçadaki ünlülerin işaretlenmesi ile ünsüzlerin kalınlık ve inceliklerine göre kullanılan özelliklerini de unutmamak gerekir.

3 Vyatkin, M., *Materialy po istorii Kazakhskoy SSR /1741-1751/, 2.Cilt*, Almatı. 1951.

4 Kenesbayev, S., “Abay – osnovopolozhnik kazakhskogo literaturnogo yazyka”. *Sovetskiy Kazakhstan*, № 9 (1955). 123-129.

5 Abilkasimov, B., *XVIII-XIX ğasırlardağı qazaq ädebi tiliniñ jazba nusqaları*, Almatı. 1988. 139.

Öyleyse, mektuplarda karşılaşılan, yazılışı ve anlamı açısından aynı kelimelerin değişik imlâ özellikleri taşıdığını tespit ederek ve onları birkaç gruba ayırarak inceleyebiliriz.

1. Son hecede ve yapım eklerinde ünlülerin düz ve yuvarlak olarak yazılışı: *artık* ~ *artuq* (*fazla*), *aycılık* ~ *aycılıq* (*aylık*), *batır* ~ *batur* (*bahadır*), *buyır-* ~ *buyur-* (*buyur-*), *inamlık* ~ *inamluq* (*emin olma*), *karındaş* ~ *karundaş* (*kardeş*), *kiyew* ~ *kiyüv* (*güvey*), *kiyik* ~ *kiyüq* (*geyik*), *kulçuluk* ~ *kulçılıq* (*kulluk*), *künçilik* ~ *künçilük* (*günlük*), *merahmetli* ~ *merhametlü* (*merhametli*), *ötünim* ~ *ötünüm* (*dilekçe*), *yazı* ~ *yazu* (*mektup*) vb.

2. Seslenişi benzer ünsüzlerin yazılışı: (/k~/ /k/, /t~/ /t/, /h~/ /h~/ /h/, /g~/ /ğ/, /v~/ /w/). *dewlet* ~ *devlet* (*devlet*, *memleket*), *gubernator* ~ *ğubernator* ~ *gubernator* (*belediye başkanı*), *hacı* ~ *hacı* (*hacı*), *hân* ~ *hân* (*han*), *haft* ~ *haft* (*hatt*, *mektup*), *hoş* ~ *hoş* (*hoş*), *kaınaş* ~ *katınaş-* (*katılmak*), *kılığ* ~ *kılıq* (*davranış*), *kiyew* ~ *kiyüv* (*güvey*), *künçilik* ~ *künşilik* (*günlük*), *son* ~ *soñ* ~ *soñ* (*sonu*), *teñ* ~ *teñ* (*denk*, *eşit*), *yurd* ~ *yurt* (*yurt*), vb.

3. Aynı kelimelerdeki ses türemesi: *emr* ~ *emir* (*emir*), *qardaş* ~ *karundaş* (*kardeş*), *kılıcu* ~ *kılığucu* (*kılan*, *yapan*), *uçla-* ~ *uçula-* (*tutmak*), *yurd* ~ *yurut* (*yurt*), v.b.

4. Arapça ve Farsça kökenli kelimelerdeki yazım yanlışlığı: A. *تَغْيِر* 'teğayyur' > *تاقيير* 'taqayyir', F. *شَايِد* 'şāyed' > *شَايَت* 'şāyet', A. *خَفِيَه* 'hafīye' > *حوافيا* 'huāfīye', A. *حَفِيْظ* 'hafīz' > *حوافيز* 'huāfīz' vb.

Bazı yabancı dillerden geçen ve Türk dillerindeki kelimelerde ünsüzlerin ve bazı hecelerin düşmesi gibi yanlışlıkların yer aldığı tespit edilmiştir. Örneğin: *rās[t]l[ı]kımız*, *fāti[h]a*, *yaz[u]*, *yar[ar]lar*, *bala[la]rnuñ*, *[d]mitri ğladişew*, *kitke[n]dür*, *vak[t]lık*, *ki[l]mesün* vb.

Yanı sıra Arapça ve Farsçadan geçen birkaç kelime Kazakça'nın veya Türkçe'nin ses özelliklerine göre yazıldığını görmekteyiz. Örneğin: *kabül* > *kabil*, *rahım* > *rahim*, 'arız' > *arız*, *emr* > *emir*, *riżā*' > *riża*, *her* > *ār*, *hakq* > *aqı*, *metā*' > *maça*, *pehlevān* > *balvan* gibi kelimeler temel dildeki yazım imlâsına uymamakla birlikte ses değişikliğine uğramıştır.

XVIII-XIX. yüzyıllar arasındaki resmî yazışmalarda farklı makamlardaki devlet yöneticilerini medheden daimî sıfatlar kurallı bir şekilde kullanılmıştır. Bu tür özellikler sadece Türk dillerinde değil, başka dillerde de geniş bir kapsamda bulunmuştur. Ebü'l-Hayr Han'ın mektuplarında çoğunlukla Arapça ve Farsçadaki *şevketlü* (*şefkatli*), *ğudretlü* (*güçlü*), *barçağa merhametlü* (*herkese merhametli*), *a'zam hazretleri* (*Yüce Hazretler*), *rahımlı* (*rahim*), *'izzetlü* (*izzetli*), *ğurmetlü* (*hürmetli*, *saygılı*) gibi daimî üslûpta kullanılan sıfatlar kendinden sonra Türk dillerindeki yapım eklerini alarak sıfat biçiminde kullanılmıştır. Ayrıca, o dönemlerde kaleme alınmış resmî mektupların daha bir özelliği olarak noktalama işaretlerinin kullanılmasına ilişkin düzenli bir kuralların olmaması gösterilebilir. Cümle başı ve cümle sonunu belirten noktalama işaretlerine yer verilmemiştir.

6 Kydyrbayeva, Umit. *Kazak Hanı Ebü'l-Hayr Han'ın (1680 – 1748) Resmi Mektupları Üzerine Bir Dil İncelemesi*, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, 2018. 27-29.

Resmî yazışmaların üslûp özelliğinin Orta Türkçe'ye dayandığını dikkate alırsak günümüz Kazakça'ya göre farkı özellikler taşıdığını görebiliriz. Bununla ilgili R. Sızdıkova, resmî yazışmalardaki kelimelerin büyük bir kısmının Kazakça olmadığını belirterek Orta Asya dillerinden biri olan Tatarca, hatta bazı yerlerde eski Uygurca dil unsurlarına rastlandığını dile getirir. Bununla birlikte saygı, onur anlamında kullanılan “Büyük Saygıdeğer”, “Saygılı”, “Şefkatli” gibi hitap kelimeleriyle başladığını ve bu kelimelerin de çoğunluğunun Kazakça değil, Orta Asya edebi dilinden ve Tatarca'dan alındığını ileri sürmüştür.⁷

Mektupların yazım üslûbuna örnek olarak araştırmacının çalışmasında yer alan Çağatay dönemindeki Türkçe unsurlarla birlikte Allah'a hamd etmekte kullanılan Arapça ve Farsça kökenli kelimeleri rastlayabiliriz. Örneğin: “*şevketlü ve kudretlü ve barçağa merhametlü pâdişâhımız imperâtoritse-i a'zam hazretleri*”; “*ol uluğ bik şevketlü ve kudretlü ve barçağa merhametlü pâdişâhımız imperâtor-i a'zam*”; “*hüve'llâhu sübhânu, ol uluğ bik merhametlü imperâtor pâdişâh-ı a'zam hazretlerine*”; “*hazret-i haqq cell ve 'alâ hazretlerinin lâîf ihsânı ile 'avn 'inâyetli el-kerem*” vb.

Eski Kazak yazı dilinin kelime, anlam ve şekil özelliklerini araştıran E. Ömirbayev resmî üslûp ile mektupların yazım üslûbunun içeriği ve yazılım şekilleriyle ilgili birkaç özelliğe değinmiştir.⁸

Mektupların giriş kısmından sonra, esas meseleyi ifade ederek mektubun yazılış tarihi ve kimden gönderildiğiyle ilgili bütün bilgiler yer almıştır. Ayrıca düşüncesini tam ve net iletmek için birleşik cümleler daha sık kullanılmıştır. Örneğin: “*şevketlü ve kudretlü ol uluğ bik rahmlı pâdişâhımız imperâtoriyeye yelişavet peñrowna hazretlerinin öz milketinde barça rusiyenin istiqlâl-i küll hukumdârı her ihtiyâr-ı maşlahat ve cemî' yurutlarını özi bilegüçi halleda 'llâhu mülkehü ebeden ve biz kırğız қазақının tâbi' ve muñ' bolğan ebü'l-hayr hân merhametlü rahmlı pâdişâh-ı a'zam hazretlerine ötüñip 'arż kılamız*”. Bazı yerlerde günümüz Kazakça'da sık kullanılan deyimlerin yer aldığını görebiliriz. Örneğin Ebü'l-Hayır'ın Rus kraliçesine yazılan bir mektubunda aşağıdaki gibi deyimlerin kullanıldığı dikkat çeker: “... *bizniñ tabқан pâdişâhdan ne ziyân kördüñler aña boldı bizlerge ana boldı...*”; “...*ihlâşımız birle atқан tañları çıққан күndey ma'zürıyyet birle ırte ve kiç rahmıñızға қарap duâ' қılıp tururmız bu âñiri zamâñday zamânda tabıққан...*” vb.

Genel olarak mektubun fonetik, morfolojik, sözcük ve sentaks özellikleri ayrıntılı incelemeyi gerektiren konulardan biridir. Bu tür araştırmalar Kazak dilinin tarihi gelişmesini inceleyen çalışmalara büyük katkı sağlayacaktır. Bununla birlikte, elde edilen Kazak Hanlarının resmî yazışmaları, günümüz Kazakça'nın Türk dilleriyle ilişkisini tarihi açıdan göstermekle beraber, bu süreç içerisinde oluşan dilin fonetik, morfolojik ve sözcüksel özelliklerini araştırmada doğrudan birincil kaynak olarak önemli yer alabilir.

7 Sızdıkova, R., *Qazaq ädebî tiliniñ tarıxı (XV-XIX ғasır)*. Almatı, Ana Tili. 1993. 151.

8 Ömirbayev, E., *Eski Kazak jazba ülgilerinin leksika-semantikalık jane sözjasamdık ereşelikleri (XV-XVI)*. Türkistan: Yesevi Kazak-Türk Üniversitesi. 2007. 65.

9 A.g.e. Kydyrbayeva, U., 2018. 61.

Mektupların sözcüksel ve gramer özelliklerini E. Ömürbayev şöyle yorumlamıştır: “Her dönemdeki sosyal durumların, dil dışı faktörlerin etkisi, hatta mektubu gönderenin eğitim durumu da mektup metnini doğrudan etkilemektedir. Bu yüzden her dönemdeki mektup metninin kelime hazinesi o dönemin göstergesi olarak değerlendirilebilir. Mektup türlerinin dil özelliklerini incelemede günümüz Kazakça'nın edebî diliyle karşılaştırdığımızda o dönemdeki ses, kelime, gramer özelliklerinin de farklı olduğunu farkettiler” demiştir¹⁰. Ebü'l-Hayır Han'ın mektuplarının daha bir özelliği olarak Çağatayca unsurların daha sık rastlanması ve yabancı dillerden geçen kelimelerin (daha çok Arapça, Farsça ve Rusça kökenli) yeterince çok kullanılmasını söyleyebiliriz. Bununla ilgili kendi fikrini, mektupları bizzat yazan özel kalemlerle ilişkilendiren M. Vyatkin şöyle demiştir: “Orta Asya dillerinin bir özelliği olarak sayılan arkaizm ve Arapça karışmış Tatarca hanların yazışmalarında uzun zamandan beri korunagelmış ve bütün resmî yazışmalarda yer almıştır. Bu dil Kazak halk kitlesine tamamen anlaşılabilir olmuştur”¹¹ demiştir.

Bunlardan biri olarak, Rus kraliçesine yazılan mektuplarda rastlanan Rus temsilcilerinin makamları ve askeri rütbe adları, Latince temelli “imperatorçe” veya “imparator” gibi kelimelerin kullanılması görülmektedir. Örneğin, *podpolkovnik*, *polkovnik*, *polkownik*, *kapitan* gibi askeri rütbe adları günümüz Rusça'da ve Kazak askeri kurumlarında da kullanılmaya devam etmektedir. XVII-XVIII. yüzyıllarda Rusça'da kullanılan *поручик* (*paruşçık*), *кавалер* (*kawalir*) gibi askeri terimler de karşımıza çıkmaktadır. Makamların ve rütbe adları dışında bazı sıfatların da *diwni* (*diwni kal'a*), *kıtatdışka* (*kıtatdışka kızıl burlatlar*) Rusça yazıldığını görmekteyiz.

Mektupta rastlanan bazı ses özelliklerine örnek verecek olursak, en önemli özelliklerden biri yukarıda zikrettiğimiz gibi eş anlamlı ve sesteş kelimelerin farklı yazılmasındadır. Günümüz Kazakça'nın önemli ses özellikleri olarak sayılan genel Türkçe'deki kelime başı /y-/ sesinin /c-/ sesine değişmesi mektuplarda *caç*, *caçın*, *cal*, *can*, *cat*-, *cetim*, *ciber*-, *col*, *curt* gibi kelimelerde görülmektedir. Ancak söz başındaki /y-/ sesinin de *yaçın*, *yalğuz*, *yaman*, *yan*, *yaña*, *yardam*, *yarlığ*, *yaş*, *yaşurun*, *yaz*, *yazu* vb. kelimelerde bulunması sık karşılaşılmaktadır. Genel olarak Türk dillerindeki söz başı /b-/ /k-/ sesleri *bar*-, *bar*, *köz* gibi kelimelerde korunmuştur.

Bununla birlikte, kelime başı ve ortasındaki ses türemesi ve ünsüzlerin düşmesini dikkate alırsak, Kazakça'daki kelime başı ünlü türemesi çoğu zaman dar ünlüyle yazılmıştır. Günümüz Kazakça'ya geçen Arapça, Farsça ve Rusça kelimeler Kazakça'nın fonetik kurallarına göre, bu tür ses türemeleriyle ortaya çıkmıştır. Yani kelime başı ses türemesi kelime başında iki veya üç ünsüzlerin yan yana gelmesi ve /l/, /r/ seslerinden başlayan yabancı kökenli kelimelerde daha sık rastlanmıştır. Ebü'l-Hayır Han'ın mektuplarında bu ses olayları *rus* (oris) > *o-rus* ~ *o-rus* ve *starshina* (*başçavuş*) > *istarşın*, *renciden* (*küsmek*) > *e-rencü*- gibi kelimelerde karşımıza çıkmıştır.

10 A.g.e. Ömürbayev, E., 2007. 66.

11 Vytkin, M., *Kazak SSR tarihii boyınşa materyaliidar*, 4. Cilt. Moskova-Leningrad. 1940. 334.

Kelime ortasında ses türemesi veya iki ünsüzün ortasında ünlü türemesi (*Kıp., Çağ.*) *tört* > *tör-ü-t*, (*Kıp., Çağ.*) *karşu* > *kar-u-şu*, (*Kıp., Çağ.*) *kırk* > *kıır-ı-k* gibi kelimelerde rastlanır.

Farklı dış faktörlerin etkisinden sözcük yapısındaki eskiden bulunan seslerin düşmesi yabancı kökenli kelimelerde görülebilir. Örneğin: (*Fars.*) *rāst* > *rās-lıq*, (*Fars.*) *hōca* > *hoca vb.*

Ayrıca kelime ortasında /ğ/ ve /g/ seslerinin düşmesi (*Kıp, Çağ.*) *öğren-* > *ören-* kelimesinde rastlanır. Fakat Kıpçakça kaleme alınan *Kitâbü 'l-İdrâk Li-Lisâni 'l-Türki* ve *Et-Tuhfetü 'z-Zekiyye Fi 'l-Lügati 't-Türkiyye* adlı iki eserde bu kelime *ören-*, günümüz Kazakça'da ise *üyren-* şeklinde yer alır. M.Tomanov'ın benzeşme olayının neticesi olarak değerlendirdiği Eski Türkçe'deki /ğ/ ve /g/ seslerinin kelime ortasında düşmesini Eski Türkçedeki kelime ortasındaki /ğ/ sesinin Kazakça'da /w/ *ağır*>*awır*, *ağız*>*awız* *sesine bazen* /y/ *sesine bağla* >*bayla*, *yığıl*>*jıyıl* şeklinde değiştiğini öne sürmüştür¹².

Bazı kelimelerde seslerin yer değiştirme (metatez) olayı bir veya iki yerde yabancı Farsça ve Arapça kökenli sözcüklerde rastlanmıştır. Örneğin: (*Fars.*) *gümân* (*küman*, *şüphe*) > *günam* ~ *günām*, (*Ar.*) *cevzā'* > *cewāz*.

Kelime sonunda ve kelime ortasında çift dudak /w/ ünsüzü (*Kıp., Çağ.*) *ağız* > *awız*, (*Kıp., Çağ.*) *atağ* > *ataw* gibi kelimelerde karşımıza çıkmaktadır.

Kelime sonundaki uzun ünlülerin etkisinden /y/ yarı ünlü (*Fars.*), *hudā* > *hudāy* gibi yabancı dilden giren kelime sonunda meydana gelmiştir.

Sesbilgisinde seslerin birbirini etkileme olayı vardır. Bunlardan biri ünlülerin kalın ve ince sıradan olmasıyla ilgili ses uyumuna uymasıdır. İncelediğimiz mektuplardaki bazı kelimelerde günümüz Kazakça'yla karşılaştırdığımızda ünlülerin düzlük ve yuvarlak uyumuna uymadığı tespit edilmiştir. Örneğin, *altun* (*altın*), *aldı* (*aldı*), *azgun* (*azgın*), *aygur* (*aygır*), *belgü* (*belgi*) vb. Bunun dışında kelime kökünün kendinden sonra ek alması sırasında rastlanan *tamğa* (*tañba*, *damga*), *töbengi* ~ *töbeñki* (*tömengi*, *aşağı*) gibi benzeşme olayını görebiliriz.

Kelime yapısının karmaşık olması neticesinde vurgunun son heceye düşmesi kelimenin yapısını etkilemiştir. Bazı vurgu almayan heceler zayıflayıp tamamen erimiştir. Bu tür orta hecenin düşmesi Türk dillerinde sıkça kullanılan *karındaş* (*karındaş*, *kardeş*) kelimesi Ebü'l-Hayır Han'ın mektuplarında *ğardaş* ~ *ğarındaş* ~ *ğarundaş* gibi üç farklı şekilde karşımıza çıkmaktadır.

Bununla birlikte, tarihi Türkçe'de bazı seslerin kelime başı, ortası ve sonunda değişikliğe uğradığını görebiliriz.

Eski Türkçe'deki /e-/ , /ê-/ sesleri baz yerde /i/ sesine değişmesi¹³ *ilçi* (*elçi*), *illi* (*elli*) gibi sözlerde sık kullanılmıştır. Fakat bazı Türkologlar arasında Eski Türkçe'deki /ê/ (*kapalı e*) sesinin Çağatayca'daki kullanılmasıyla ilgili değişik görüşler yer almaktadır.¹⁴ Kelime sonundaki /ğ/ sesi *ulu*, *uluğ* gibi kelimelerde bazı yerde korunmuş, bazı yerde erimiştir.

12 Tomanov, M., *Türki tildlerinin salıstırmalı grammatikası*, Almatı. 1992. 119.

13 Öztekin, M., *Altın Ordu, Kırım ve Kazan Sahasına Ait Yarıllık ve Bitiklerin Dil ve Üslup İncelemesi*, Ankara, 1996. 66.

14 Akalın, M., *Tarihi Türk Lehçeleri*, Ankara. 1998. 221.

Metnin morfolojik özellikleri çoğunlukla yapım ekleri ile çekim eklerinin yabancı dilden geçen kelimelere eklenmesinde ve fiil yapısında rastlanır. Bunlardan özellikle, Arapça ve Farsça'dan geçen kelimelerden sonra yapım eklerinin eklenmesini 'adūlet-lik, behbūd-çılık, bende-çi-lik, dost-lık, fayda-lı, haber-leş-, himmet-lü, kadur-la-, kudret-lü, 'ömr-lik vb. gibi kelimelerden görebiliriz. Bunlardan bazıları günümüz Kazakça'da kullanmaya devam etmektedir: *adalettik (adalet), pendeşilik (kulluk, bendelik), dostık (dostluk), paydalı (faydalı), habarlas- (haberleş-), kudiretti (kudret, güçlü), ömirlık (hayat)* vb. bu kelimeler ses değişikliğine uğramadan günlük konuşmamızda sık kullandığımız kelimeler grubunda yer alır.

Bunun dışında çokluk ekleri *-lar, -ler* şeklinde yer almıştır. Örneğin: *hazret-ler-i-niñ, biz-ler-niñ, söz-ler-ün, māl-lar-un* vb. kelimelerde günümüz Kazakça'daki *-dar, -der, -tar, -ter* varyantları kullanılmamıştır. Ayrıca partisiplerin *-gan, -gen* şekli *-miş, -miş* şeklinde *tilemiş, hürmetlenmiş, körgüzülmüş* gibi sözcüklerde kullanılmıştır. R. Sızdıkova *-miş* şeklinin Çağatay dönemindeki Türkçe'ye ait yapım eki olduğunu ileri sürmüştür¹⁵. Durum eklerinin kullanılmasında da farklılıkların yer aldığı da dikkat çekicidir. Günümüz Kazakça'yla karşılaştırdığımızda ilgi durum eki sadece *-niñ, -niñ, -niñ* şekli kullanılmıştır. Örneğin: *pādişāh-ımız-iñ, ay-i-niñ, ruw-iñ, yıl-niñ, biz-niñ* vb. Çıkma durumu eklerinden sadece *-dan, -den* ekleri kullanılmıştır. Örneğin: *rahm-iñiz-dan, burun-dan, dünyā-dan, ornboruñ-dan, öz-üñiz-den* vb. B.A. Serebrennikov'un fikrini destekleyen M. Tomanov çıkma durumunun *-dan* şeklini şöyle incelemiştir: “-da işin hareketsiz (statik) mekanını (lokativ); *-n* işin yönünü (lativ) bildirir” demiştir¹⁶. Vasita durumunda *bile, ile* bağlaçları kullanılmıştır: *tunc köñli bilen bendeçilik ile, kaçışındağılar ile* vb. Bu bağlamda E. Ömirbayev günümüz Kazakça'daki vasita halinin *-men, -ben, -pen* şekillerinin çağdaş Türk dillerinde sadece Özbekçe'nin Kıpçak şivesinde kullanıldığını ileri sürmüştür¹⁷. Tarihi Türk dillerinde kullanılan bu bağlaçlar çağdaş Türk lehçelerinde ses özelliklerine göre farklı şekillerde kullanılmaktadır. Ayrıca, değişik kelime gruplarına eklenerek yüklem işlevinde kullanılan ve cümlenin tamamlandığını bildiren *tur-> -dur* yardımcı fiilinden oluşan *-dur, -dür* eklerinin kullanıldığı görülmektedir. Örneğin: *yoq-dur, tutquçı-dur, bol-ar-dur, ayt-ıp-dur, yaqın-dur* vb.

Durum veya hâl eklerinin kullanılması mektuplarda -niñ (bī- niñ), -niñ (kal'a -niñ), niñ (halk-ınıñ), -nı (araq-nı), -i (emr- ini), -ğa (sawdā- ğa), -ge (ilçilerüñiz-ge), -ke (bendelik-ke), -da ('aql-da), -dan (bāzār-dan), -dın (dünyā- dın), -din (düşmen- din), -den (il- den) şekillerinde karşımıza çıkmıştır. *Birle* vasita edatının kullanılmasını 'asker birle kilgeysiz gibi örneklerde görebiliriz. Bağlaçlar Arapça ve Farsçada kullanılan *ve, ve hem* ve Türk asıllı *yene, kim, bile* edatlarıyla yapılmıştır.

3. kişi şahıs eki *-dur* ekiyle yapılmıştır: *hānlık ornunda bilep turadur*. Ayrıca, bu kalıp bazen cümle sonunda: 'aqluñız hoş bağdur; sözüñizge köñlümüz açılatur gibi örneklerde cümleyi veya düşünceyi sonuçlandırmak amacıyla kullanılmıştır. Bu şekil günümüz Türkçe'nin resmî yazı dilinde kurallı bir şekilde kullanılmaktadır.

15 Sızdıkova, R., *Abaydın söz örneği*, Almatı. 1995.

16 Tomanov, M., *Türki tilderinin sağırtırmalı grammatikası*, Almatı. 1992.

17 A.g.e. Ömirbayev, E. 2007.

Ele alınan mektupların kelime hazinesi de farklıdır. Ebü'l-Hayır Han tarafından yazılan mektuplarda başlık gösterilmemiştir. Sadece bazı mektupların son bölümünde yazının türünü bildiren *yazu*, *haft*, *selāmnāme*, *haftnāme* gibi sözcükler kullanılmıştır. Bazı mektuplarda rastlanan ...*ötünemiz (rica ederiz)*, ...*ma'lūm kılamın (malum ederiz)*, ...*'arz kılip (arzederek)*, ...*'arz kılamız (arz ederiz, şikayet ederiz)* gibi ifadelerle yazının genel içeriği anlaşılabilir. Kazak topraklarının Rusların himāyesi altına girmesiyle ilgili «*бодандық*» (*tabiiyet*), «*бағынышты*» (*bağimli*) anlamında kullanılan *ra'iyyet*, *tābi*, *mu'ī* kelimeleri sıkça karşımıza çıkmıştır.

Bu bağlamda B. Abilkasimov, Kazak topraklarının Rus Çarlığı'nın himāyesi altına girmesi sonucunda farklı yeni kavramların ortaya çıktığını, bunların arasında Arapça ve Farsça kelimelerin de bulunduğunu öne sürerek onların terim olarak kalıplaştığını örneklerle açıklamıştır¹⁸.

Bu dönemlerde padişah tarafından ve Kazak steplerindeki Rus temsilcileri ile yerli yöneticiler arasındaki buyruklar ve kararnamelerde Rusça'dan geçen *ukaz (yarlık, kararname)* ve Arapça'dan geçen *emr (emir)* kelimeleri daha geniş kapsamda kullanılmıştır. Bunun dışında Eski Türkçe'de rastlanan *yarluğ (yarlık)*, *buyur- (buyur-)* gibi kelimeler de yer aldığını söyleyebiliriz. Ancak, sadece bir yerde Farsça kökenli *ferman* kelimesi rastlanmıştır.

Bazı mektuplar halkın sosyal durumu ile Çarlık hükümetin yönetimiyle ilgili görüşleri içermiştir. Bu bağlamda yazılan mektuplarda sıradan halk, halk kitlesi anlamında *halāyık (halk)*, *halğ (halk)*, *yurt*, *yurut (jurt)*, *millet (uyruk, halk)* sözcükleri kullanılmıştır.

Hanlık dönemde farklı alanlara göre kullanılmış olan bazı *sawdā (ticaret)*, *sawdāger (tüccar)*, *māl (mal)*, *ma'lūmat (bilgi)*, *mehmān (misafir)*, *metā (kumaş)*, *mīraş (miras)*, *mīrzā (bey)*, *mühür (mühr)*, *yaşawıl (jandarma)*, *taynı (sır)* gibi Arapça, Farsça, Rusça ve Moğolca'dan geçen terimleşmiş kelimeleri de görebiliriz. Bunun yanı sıra, Çarlık yönetimi tarafından sınır bölgelerde inşa edilen hisar ve şehirler için *kal'a (kale)*, *şehr (şehir)* gibi sözcükleri tercih etmiştir. Resmî yazıların sonuç kısmında ise, mektubun yazılış tarihi Arap rakamlarıyla gösterilip ay adları ve hafta günleri muharrem, *rebī'u'l-evvel*, *rebī'u'l-āhır*, *şevvāl*, receb, penç-şenbe (perşembe), cum'a (cuma), şenbe (cumartesi), yekşenbe (pazar), düşenbe (pazartesi) vb. şeklinde hicri ve Farsça hafta adlarıyla verilmiştir.

Sıra sayı, üleştirme sayı ve topluluk sayı sıfatları *bir (bir)*, *beş (bes)*, *bişew (besew)*, *ikew (ekew)*, *iki (eki)*, *ikinçi (ekinşi)*, *illi (eluw)*, *kırık (kırık)*, *miñ (min)*, *otuz (otız)*, *sekizinçi (segizinşi)*, *toğuz (togız)*, *törtew (törtew)*, *törüt ~ tört (tört)*, *üç (üş)* vb. şeklinde kullanıldığını görebiliriz. Bazı sıfatların kullanılması örnek olarak şöyle gösterilebilir: nesnenin rengini bildiren *kızıl (kızıl)*, *siyāh (kara)*, *ağ (ak)*, *ala (ala)*, *qara (kara)*, *yaşıl (jasıl)*, *sarı (sarı)*, *çubar (şubar)*; miktar, biçim, şekil bildiren *ülken (büyük)*, *kiçkene (kişkene, küçük)*; niteliğini bildiren *yaña (yeni)*, *yalğuz (yalnız)*, *caqın ~ yaqın (yakın)*, *yağşı (iyi)*, *uzaq (uzak)*, *küçli (güçlü)*, *hoş (iyi)*, *fıkarā (fakir, yoksul)*, *ferāvānlıq (bolluk)*, *eski (eski)*, *diwni (harika)*, *bozuğ (kötü)*, *bendeçilik*

18 A.g.e. Abilkasimov, B., 1988.

(*kulluk*).¹⁹ Bunların bazıları yapım ekleriyle, bazıları ise Arapça, Farsça ve Rusça'dan geçen sıfatlardan oluşmaktadır.

Bununla birlikte mektuplarda karşılaşılan makam ve askeri rütbe adları çoğunlukla Rusça'dan alınmıştır. Örneğin: *kapitan* (*kaptan*, *yüzbaşı*), *kawalir* (*kavalıye*), *istarşin* (*başçavuş*), *ğeneral*, *yanaral* (*jeneral*), *ğospodin* (*bay*, *bey*), *gubernator* (*vali*), *paruşçik* (*teğmen*), *podpolkovnik* (*yarbay*), *polkovnik* (*albay*), *şovetnik* (*danışman*) gibi şimdiye kadar Rusça ve Kazakça'da kullanılan rütbe adları rastlanmaktadır.

R. Sızdıkova, Kazak hanları tarafından yazılmış resmî mektuplarda Rusça'dan geçen kelimelerin daha sık kullanılmasını Orta Asya bölgesinde eskiden beri kullanılagelen resmî üslûpta yazılmış belgelerden farkı olduğunu öne sürmüştür.²⁰ Bu özellikleri ilk olarak M.P. Vyatkin ve N.K. Dmitriyev farketmiştir.

Ayrıca bu mektuplarda günümüz Kazakça'da kullanılmaya devam eden *kara halık* (*halk kitlesi*), *tore* (*bey*, *sultan*), *alıs* (*uzak*), *arak* (*votka*), *arba* (*tekerlekli araba*), *at* (*at*), *ataw* (*ad*), *bala* (*çocuk*), *ru* (*soy*) vb. kelimeleri de görebiliriz.

XVIII. yüzyıldaki resmî belgelerin cümle yapısıyla ilgili L. Düysembekova cümlelerin uzun ve çok karmaşık olduğunu dile getirir.²¹ Bu tür uzun cümlelerin yapısında Arapça ve Farsça'dan geçen *ve*, *hem* gibi ve *birle* bağlaçlarının kullanıldığı sıkça karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca günümüz Kazakça'daki *bu* işaret sıfatının yerini Çağatayca'da kullanılan *işbu* işaret sıfatı almıştır.

Günümüz Kazakça'da günlük hayatta kullanılan deyimlerin de yer aldığını yukarıda zikretmiştik. Genelde deyimler bütün dillerde yapı bakımından birkaç gruba ayrılarak araştırılır. Bunlardan K. Ahanov, V.V. Vinogradov ve N.M. Şanskiy'in örneklerinde deyimlerin bütünlük anlamıyla onları oluşturan sözcüklerin tek tek anlamları arasındaki ilişki açısından Kazakça'daki deyimleri dört gruba ayırmıştır:²² deyim bütünlüğü; deyim birliği; kalıplaşmış deyimler ve cümle biçimindeki deyimler olarak sınıflandırılmıştır.²³

Mektuplardaki deyimleri yukarıda gösterdiğimiz gruplara göre inceleyerek özelliklerini tespit edebiliriz. Örneğin: 1. Deyimlerdeki bütünlük, yani kendi sözcüksel anlamını itirmiş, anlam bakımından birleşik deyimler şeklinde oluşan “*bitüme salıķ kılalar*» (*yüzümü kara çıkardı, utandırdı*), “*bir tamçı kıanım kalğunça...*” (*bir damla kanım kalıncaya kadar...*), “*sütdey uyup turğan...*” (*huzur ve barış içinde yaşayan*), “*şawdā sözüge...*” (*beş para etmez lâf, ucuz söz*) vs. deyimler;

2. Deyim birliği, yani deyim yapısındaki kelimelerin tamamen mecaz anlamda kullanılmasına rağmen, içeriğini korumuş olan “*tili tintek*” (*ağır konuşan*), “*kiyik yurt*” (*göçebe halk*), “*baş sal-*” (*başını eğ-*), “*ķolumuz astındağı*” (*elimiz altındaki, yönetimimiz altındaki*) gibi deyimler;

19 A.g.e. Kydyrbayeva, U., 2018. 55.

20 A.g.e. Sızdıkova. 2004.153.

21 Düysembekova, L., *Is kagazdarın Kazakşa jürgizu*, Almatı. 2000.

22 Ahanov, K., *Til bilimi negizderi*, Almatı.1973. 214-215.

23 Kaliyev,G, Bolganbayev, A, *Kazirgi Kazak tilinin leksikologiyası men frazeologiyası*, Almatı. 2006. 26.

3. Kalıplaşmış deyimler, yani bağımlı ve bağımsız sözcüklerin birleşmesiyle yapılan “‘*ahd kııl-*” (*and etmek*), “‘*ala kııl-*” (*ara bozmak*), “‘*kiñelik kııl-*” (*cömertlik yapmak*) gibi deyimler;

4. Cümle şeklindeki deyimler, yani deyim yapısı ve kullanılması sabit, anlam bütünlüğü bağımsız sözcüklerin birleşmesiyle yapılan “‘*dost düşmān tabasığa ħudāy kıoymağay*” (*Allah dost ve düşman karşısında utandırmasın*), “‘*içli tışlı bol-*” (*kendi aralarında anlaşmak*), “‘*kökdin tilegenimizni yerdin yarluğaptur*” veya *yerden tilegenimiz kökden tüşkendey bol-*” (*gökten aradığımızı yerden bulduk*) gibi deyimler yer almıştır.

Sonuç ve Yorum

Kazakların yazılı mirasları arasında çok önemli ve değerli alanlarından biri olarak sayılan resmî mektupların araştırılması ve açıklığa kavuşturulması Kazakça'nın yazı dilinin gelişmesini incelemede önemli bir yere sahiptir. Ayrıca bugüne kadar farklı dönemlerdeki Kazak Hanlarının resmî yazışmaları çoğunlukla tarihî açıdan incelenmiş ve dil özelliklerine değinilmemiştir. Bunların arasında Kazakların sosyal ve siyasî, ekonomik durumuyla ilgili birincil kaynak olarak değerlendirilen ve Kazak halkının yaşamış olduğu zor dönemlerinde onları bir araya getirerek yönetim başına geçen hanlar ile sultanlardan kalan el yazıları, Kazakistan ve komşu ülkelerin arşivlerinde halen korunmuştur. İşte bu el yazıları Kazakların özellikle komşu ülkelerle olan ilişkilerinin göstergesidir. Bunlardan biri 1710-1748 yıllarında yönetim kuran Küçük Cüz hanı Ebü'l-Hayır Han tarafından Rus Çarlığı'na ve Kazak topraklarındaki Rus temsilcilerine yazılan resmî mektuplardır. İmlâ hataları ve ses değişimlerinin yer almasıyla beraber, özellikle Arapça ve Farsça'dan geçen yabancı kökenli sözcüklerin kullanılmasında ve günümüze kadar kullanılagelen kelimelerin tarihî gelişimini araştırmada önemli kaynak olarak değerlendirilebilir. Tarihi Kıpçakça'nın ve Çağatayca'nın başlıca fonetik özelliklerini gösteren resmî yazıların sadece Kıpçakça unsurlardan değil, bununla birlikte çoğu kısmının Çağatayca unsurlardan oluştuğu açıklanmıştır. Bu o dönemlerdeki Orta Asya sahasında ortak yazı dili olarak Çağatayca'nın geniş kapsamda kullanıldığının daha bir kanıtıdır. Ancak yazı dili olarak kullanılan ortak Çağatayca günlük yaşamda halk arasında yaygın olmamıştır. Dolayısıyla mektuplardaki bir kelimenin birkaç şekilde kullanılması söz konusu yazı ve konuşma dili arasındaki farklılıkların göstergesi olarak değerlendirilebilir. Ayrıca mektupların üslûp özelliği olarak değerlendirilen giriş bölümdeki devamlı epitetlerin kullanılması ve esas bölümdeki düşüncüyü gizlemeden, açık ve kesin ifade etme amacıyla kullanılan deyimler dikkat çekicidir. Hatta mektupların içeriğinde günümüz Kazakça'da konuşma dilinde kullanılmaya devam eden kalıplaşmış deyimler de rastlanır.

Sonuç olarak, Ebü'l-Hayır Han'ın mektuplarında bütün Kazak topraklarında belirli bir dönemde han ve sultanlar tarafından yazılmış olan resmî mektupların nüshalarında Arapça, Farsça ve Rusça'dan geçen kelimelerin daha sık yer alması; mektupların devamlı epitetlerle ve Allah'a hamd etmekle başlanması; imlâ hataları ile yabancı kökenli sözcüklerin Türkçe'nin ses uyumuna göre yazılması gibi özellikler yer almaktadır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazarlar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The authors have no conflict of interest to declare.

Grant Support: The authors declared that this study has received no financial support.

Kaynaklar/References

- Abilkasimov, Babaş. *XVIII-XIX ğasırlardağı qazaq ädebî tiliniñ jazba nusqaları*, Almatı. 1988. s.139.
- Ahanov, Kaken. *Til bilimi negizderi*, Almatı.1973. s. 214-215.
- Akalın, Mehmet. *Tarihi Türk Lehçeleri*, Ankara. 1998. s.221.
- Düysembekova, Lazzat. *İs kagazdarın Kazakşa jürgizu*, Almatı. 2000.
- Erofeeva, Irina. *Epistolıyarnoye nasledıye kazakhskoy pravayshchey elity 1675-1821 godov / Sbornik istoricheskikh dokumentov v dvukh tomakh*, 1.Cilt, Almaty: Abdi. 2014.
- Kaliyev, Gabidolla. Bolganbayev, Aset. *Kazirgi Kazak tilinin leksikologiyası men frazeologiyası*, Almatı. 2006. s.26.
- Kenesbayev, Smet. “Abay – osnovopolozhnik kazakhskogo literaturnogo yazyka”. *Sovetskiy Kazakhstan*, № 9 (1955). s.123-129.
- Kydyrbayeva, Umit. *Kazak Hanı Ebü'l-Hayr Han 'ın (1680– 1748) Resmî Mektupları Üzerine Bir Dil İncelemesi*, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, 2018.
- Ömürbayev, Ercan. *Eski Kazak jazba ülgilerinin leksika-semantikalık jane sözjasamdık erekşelikleri (XV-XVI)*, Türkistan: Yesevi Kazak-Türk Ünversitesi, 2007. s.65.
- Öztekin, Melek. *Altın Ordu, Kırım ve Kazan Sahasına Ait Yarlık ve Bitiklerin Dil ve Üslûp İncelemesi*, Ankara, 1996. s.66.
- Sızdıkova, Rabiga. *Abaydın söz örneği*, Almatı. 1995.
- Sızdıkova, Rabiga. *Qazaq ädebî tiliniñ tarixi (XV-XIX ğasır)*, Almatı. Ana Tili.1993. s.151.
- Tomanov, Marhabat. *Türki tilderinin salıstırmalı grammatikası*, Almatı. 1992. s.119.
- Vitkin, Mihail. *Kazak SSR tarihii boyınşa materyaliidar*, 4. Cilt. Moskova-Leningrad. 1940. s.334.
- Vyatkin, Mihail. *Qazaq SSR tarixi boyınşa materialdar /1741-1751/*, 3. Cilt, Almatı. 1940.
- Vyatkin, Mihail. *Materialy po istorii Kazakhskoy SSR /1741-1751/*, 2. Cilt, Almatı. 1951.